

Pelle Anita

Az Európai Unión belüli versenyképesség-problematikáról és annak lehetséges kezeléséről

The Competitiveness Problematique in the EU and Possible Ways to Tackle It

Az európai integráció kezdetén a kitűzött célok eléréséhez szükséges szolidaritás adott volt, és erős társadalmi támogatást élvezett. Abban az időben azonban a maitól lényegesen eltérőek voltak a körülmények: kevesebb tagállam, kisebb belső különbségek, dinamikus gazdasági növekedés. Napjainkban nagyszámú tagállamnak kellene kijelölnie az integráció jövőbeli útját, amelyek immáron számottevő és – részben – egyre növekvő különbségeket mutatnak fel, a válság utáni növekedés új forrásait pedig több-kevesebb sikerrel találják meg. A megoldás keresése közben célszerű mélyebben megismernünk az EU-n belüli versenyképességbeli különbségeket, és azok kihatását az integrációra. A szolidaritás biztosítása intellektuális kihívást is jelent. A differenciált integráció látszik a leginkább járható útnak – ám okosan kell kiválasztani sok lehetséges változatából azt, amely megállítja, sőt, optimális esetben megfordítja az EU-n belüli divergens folyamatokat, nem pedig a dezintegráció felé taszítja az EU-t, amivel egyetlen tagállam – és így Európa sem – nyerhet.

Kulcsszavak: európai integráció, versenyképesség, szolidaritás

---

Pelle Anita, a Szegedi Tudományegyetem docense, Jean Monnet Chair. E-mail: pelle@eco.u-szeged.hu
A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

At the inception of the European integration, the solidarity necessary to achieve the defined objectives was given, and the project was strongly supported by society. However, at that time, circumstances were substantially different: fewer member states and more moderate internal differences combined with dynamic economic growth. In our days, the future path of European integration should be determined jointly by a large number of member states that are exhibiting considerable and, in part, growing differences, and are more or less successful in finding the sources of post-crisis growth. In the course of searching for the solution, it is worth carrying out an in-depth analysis of intra-EU competitiveness differences and their potential impact on integration. At the same time, ensuring solidarity is an intellectual challenge. Differentiated integration appears to be the most feasible way; nevertheless, out of its large variety, the one that puts a halt to or, in the optimal case, reverts intra-EU divergence, has to be selected in a smart way, or else the EU may head towards disintegration with which no member state, and thus neither the EU, can win.

Keywords: European integration, competitiveness, solidarity

„Itt az idő, hogy összhangba hozzuk célkitűzéseinket, döntéseinket és tetteinket. Itt az idő, hogy véget vessünk a szétaprózott válaszoknak és a tétovázásnak.”
José Manuel Barroso (2012)

„Most őszinteségre van szükség. Arra van szükség, hogy nyíltan beszéljünk az Európai Unió nagy kérdéseiről. Mert az Európai Uniónk helyzetéről nem sok jót mondhatunk. Nincs elég Európa ebben az Unióban. És nincs elég egység ebben az Unióban. Ezen változtatnunk kell. És most kell változtatnunk.”
Jean-Claude Juncker (2015)

Bevezetés

Az európai integráció mögötti eredeti gondolat az volt, hogy a szálak mind szorosabbra fűzése révén a részt vevő országokban megvalósul a béke és a prosperitás. (Schuman, 1950) Az elképzelés nemes volt, és abban az időben erős társadalmi támogatottság volt mögötte. (Dodo, 2014) Ez a társadalmi támogatás jelentette a szolidaritás fő forrását az európai integráció kezdeti szakaszában. Mindazonáltal, akkoriban az államok mérete (a GDP százalékában) jóval kisebb volt, a tagállamok közti különbségek lényegesen mérsékeltebbek voltak, a társadalmi hajtóerő a jólét megteremtésére a második világháború borzalmai után pedig összehasonlíthatatlanul nagyobbak bizonyult.

A mai Európai Unió (EU) alapvetően különbözik az akkortól, számos szempontból. Hat, egymáshoz eléggé hasonló gazdasági és társadalmi fejlettségi szintű ország

helyett jelenleg 28 – majd, az Egyesült Királyság kilépésével 27 –, számottevően nagyobb heterogenitást és eltérőbb fejlődési pályákat mutató tagállam alkotja az EU-t, a korábbi nagyléptékű gazdasági növekedés pedig – úgy tűnik – a múlté. (Halmi, 2014) Mindez értelemszerűen kihívásokat hordoz magában, különösen a szolidaritás terén. A 2004-es bővítés történelmi pillanat volt, Kelet- és Nyugat-Európa (újra)egyesült a kétpólusú világtrend évtizedeit követően – másrésztől azonban e fejlemény az EU-n belüli különbségek és a – részben ebből fakadó – megosztottság elmélyítését is hozta. A 2007-es és 2013-as bővítések csak tovább erősítették a tendenciákat.

Nem sokkal később, a keleti bővítés első két köre után szinte rögtön a globális gazdasági és pénzügyi válság rázta meg a világot – és indukált mélyreható folyamatokat az EU-ban is. A válság negatív hatásai leginkább az euróövezet déli periferiáján – Olaszországban, Görögországban, Spanyolországban és Portugáliában¹ – jelentkeztek, hatalmas károkat okozva ezen országok gazdaságaiban – és az európai szolidaritásban. Ez valószínűleg törvényszerűnek tekinthető: az integráció mindig gazdaságilag „jó időkben” lendült előre, „rossz időkben” legfeljebb stagnált. A válságnak azonban 2010-ben új fejezete nyílt Európában: az euróövezet válsága már (globális szemszögből) lokális volt, hiszen a világgazdaság nagy része ekkorra már ismét fellendülésnek indult. Ráadásul ugyanezen időszakban egyes EU-, illetve euróövezet-tagállamok gazdasági helyzete is javulni kezdett – az EU-n és a valutaövezeten belüli szakadékok így még mélyebbé váltak. Ennélfogva napjaink EU-ja divergenssebb és talán megosztottabb, mint valaha, és így a tagállamok érdekeinek és stratégiáinak harmonizálása jóllehet nagyobb kihívás, mint bármikor korábban az integráció történetében. A többsebességű Európa vagy differenciált integráció (a két kifejezés két különböző elképzelést takar, amelyet tanulmányunk végén taglalunk) lehetséges megoldásként szerepel az integráció jövőbeli irányának kijelöléséhez, azonban mindkettő felvet komoly megvalósíthatósági kockázatokat is. Tanulmányunkban az EU-n belüli versenyképességi különbségekből fakadó kihívásokat tekintjük át. Mindazonáltal vannak további, például politikai jellegű problémák is, elsősorban a gazdasági válság hatására előretörő euroscepticizmus, nacionalizmus és populizmus (Serricchio et al., 2013; Stavrakakis–Katsambekis, 2014; Polyakova–Fligstein, 2016; Nicoli, 2017; Pirro–Taggart, 2018), amelyek főként – de nem kizárólag (Kriesi–Pappas, 2015) – a déli periferián öltenek meghatározó méreteket, és mivel nehezítik a gazdasági és integrációs szempontból szükséges reformok végrehajtását (Vasilopoulou, 2018), mégsem érdektelenek témánk szempontjából. A válság alatti kiigazítások eredményeképpen ugyanis a reformokkal szemben erős averzió alakult ki az érintett társadalmakban, és részben ebből a tiltakozásból (részben a válság negatív hatása miatt) erősödtek fel és váltak egyre népszerűbbé fenti politikai nézetek – épp egy olyan korszakban, amikor a versenyképesség, a fenntarthatóság és az EU integritása érdekében ambiciózus reformokra lenne szükség, EU-szinten és a tagállamok nagy részében egyaránt. Jelenleg tehát olyan helyzetben vagyunk – az integráció kezdetétől eltérően – hogy, ha látjuk is, mit kellene tenni, a társadalmi támogatás ehhez nem, vagy nem kellő mértékben és kiterjedtségben adott, így a feladatok közé fel kell venni ennek megnyerését is.

¹ És részben Cipruson, ezen ország azonban, sajátosságai, ám egyúttal elhanyagolható mérete miatt nem képezi jelen elemzés tárgyát. Írország is egyedi eset, amellyel szintén nem foglalkozunk.

A lehetséges megoldások ugyanis csak abban a realitásban képzelhetők el, ami mostanra kialakult Európában: egyrészt nincs már meg a kezdeti hajtóerő, másrészt viszont a belső piac és további európai integrációs vívmányok következtében a tagállamok (társadalmak) összekötöttsége és egymásra utaltsága mostanra akkora lett, hogy a kötelékek lebontása (vagyis a dezintegráció) csak minden résztvevőnél súlyos károk mellett történhet meg – ennek illusztrálására elég a Brexit folyamatára gondolnunk. (Halmai, 2018) Így tehát az integráció valójában mégiscsak egyirányú utcának bizonyul, ráadásul a megtorpanás jó eséllyel szétesést indít el, előbb vagy utóbb, illetve megfelelő beavatkozás híján. (Podkaminer, 2016) Éppen ezért a tétovázás (az angol nyelvű EU-terminológiában: *muddling through*) sem járható út. (Aizenman, 2013) A megoldást keresve első lépésként talán vissza kell nyúlni az eredeti célokhoz és elvekhez: béke és prosperitás elérése integráció és szolidaritás révén.

Az alábbiakban először áttekintjük az integráció állapotát, gazdasági szempontból. Ezt követően röviden végigvesszük a válság hatásait, majd áttérünk a jelenlegi EU-t sújtó belső versenyképességi szakadék problematikájára, és igyekszünk rámutatni ennek jelentőségére az integráció jövőbeli irányának meghatározása tekintetében. Tanulmányunkat elemzésünkön alapuló szakpolitikai ajánlásokkal zárjuk.

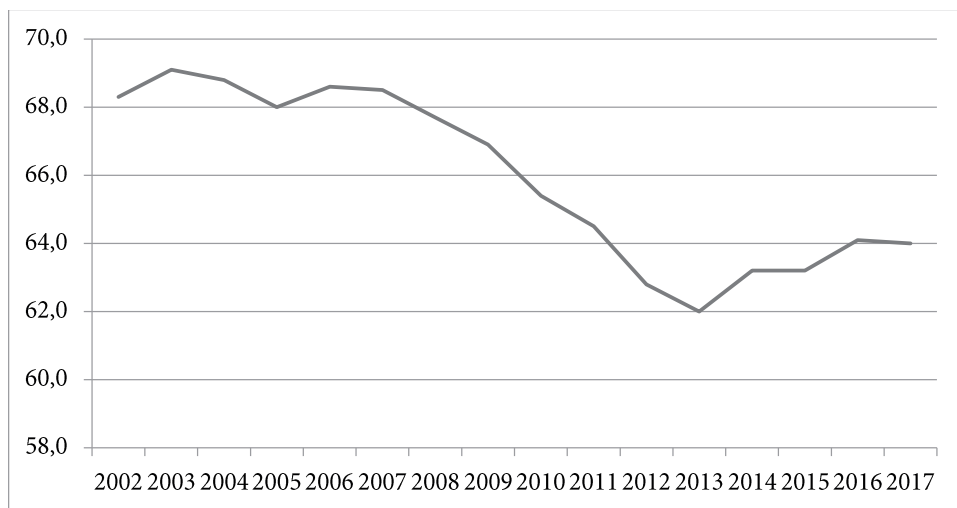
Az EU integráltsága

Az 1957-ben létrehozott Európai Gazdasági Közösség (EGK), noha a második világháború fő európai győzteseit és veszteseit is tömörítette, valójában meglehetősen homogén régióknak volt tekinthető gazdasági-társadalmi szempontból. A Közös Piac 1958-as indulását követő időszakban az EGK-tagállamok közötti kereskedelem dinamikusabban bővült – egy olyan korszakban, amikor maga a gazdasági növekedés is gyors volt, több okból kifolyólag (háború utáni konjunktúra tartott még, tömegtermelés és fogyasztási cikkek tömeges vásárlásának elterjedése, gyártástechnológiai robbanás, nemzetközi kereskedelem dinamikus bővülése a világ egyre nagyobb területeinek részvételével stb.). Egyedül a déli bővítések (1981, 1986) növelték a különbségeket meghatározó mértékben (Farkas-Várnay, 2011) (most eltekintünk a közép-angliai ipari válsággócok vagy az EGK-csatlakozása idején elmaradottnak számító, de a csatlakozása után gyors átalakulásnak és fejlődésnek induló Írország esetétől). A 2004-es bővítés aztán feltétlenül új fejezetet nyitott az európai integráció történetében, elsősorban a posztszocialista (Kornai, 1992) tranzíciós gazdaságok sajátosságai és a helyzet ismeretlensége (Kornai, 2006) miatt: korábban nem fordult elő, hogy szocialista országok piacgazdasággá alakulnak, majd az európai integrációhoz csatlakoznak – így nem volt követhető példa, recept a politikaalkotók és döntéshozók-végrehajtók előtt. Ezzel együtt abban az időszakban az európai integráció kilátásai fényesek voltak, a tagjelölt majd új tagállamok fejlődése dinamikus és – a transzformációs visszaesést (Kornai 1993) követően – töretlen volt, a hangulatot optimizmus jellemezte, a diskurzus pedig alapvetően arról szólt, mikor érjük utol fejlettségben az EU-15² átlagát (Mellár, 2001; Adler et al., 2003) – és e számítások is optimista jövőt vázoltak fel.

² EU-15: az EU 1995-ös bővítése utáni 15 tagállam.

Ám a valóság némileg eltérően alakult. Először is, az integráció valójában nem mélyült 2004 óta, sőt, bizonyos szempontok szerint megtorpant. A gazdasági integráltság egyik mérőszáma az EU-tagállamok belső kereskedelmének részesedése teljes kereskedelmükben. Az exportot tekintve (1. ábra) 2003-tól³ a válság végéig az integráltság csökkenését láthatjuk, és a 2013-as trendforduló után sem látszik a korábbi arány visszaállása. Az EU-28 2002-es és 2017-es adatait nézve (2. ábra) megállapíthatjuk, hogy a kereskedelmi integráltság csökkenése a tagállamok többsége szintjén is igaz (az ábrán minden, az átló alatt elhelyezkedő pont ebbe a kategóriába tartozik), néhány ország esetében a csökkenés kiugró (Ciprus 57,8%-ról 37,2%-ra, Egyesült Királyság 61,4%-ról 47,7%-ra, Írország 66%-ról 51,1%-ra a referencia-időszakban). Vannak azonban kivételek, ha nem is sokan: Málta, Bulgária, Románia és Svédország kereskedelmi integráltsága nőtt, még ha ez utóbbi minimálisan is (58,6%-ról 59,2%-ra).

1. ábra

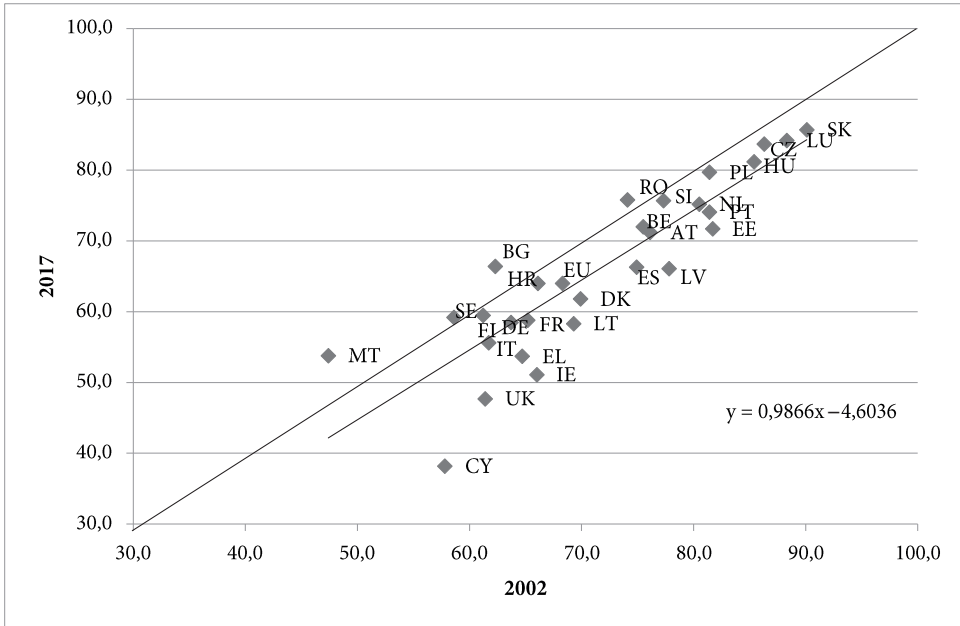
Az EU-28 országok EU-ba irányuló összesített exportjának aránya teljes összesített exportjuk %-ában, 2002–2017

Forrás: Eurostat adatai [ext_lt_intratrd] alapján saját szerkesztés

Ha földrajzi mintázatot keresünk az adatokban, a következőket állapíthatjuk meg: az új tagállamok relatíve integráltak az EU-ba, legalábbis többségükben nagyobb mértékben, mint a régi tagállamok (a pontdiagram jobb felső traktusában helyezkednek el). Hazánk sem kivétel: 2017-ben exportunk 81,2%-ra irányult az EU-ba, amely ebben az évben a negyedik legmagasabb érték, Szlovákia (85,7%), Luxemburg (84,2%) és Csehország (83,7%) után. A skála másik végén a dél-európai országok, valamint az Egyesült Királyság és Írország helyezkednek el. Az Egyesült Királysággal kapcsolatban megjegyezzük, hogy kereskedelmi integráltság szempontjából – mind a referencia-időszakban bekövetkezett csökkenést, mind a jelenlegi alacsony integráltsági fokot tekintve – a Brexit nem tűnik sokkalónak.

³ A legkorábbi elérhető adatok 2002-esek.

2. ábra

Az EU-28 országok EU-ba irányuló exportjának aránya, a teljes exportjuk %-ában, 2002 és 2017

Forrás: Eurostat adatai [ext_lt_intratrd] alapján saját szerkesztés

Ábránkon (2. ábra) a lineáris trendvonalat és annak egyenletét is feltüntettük. A trendvonal azt árulja el, hogy a trend nagyjából egyenletes (a vonal meredeksége majdnem 1), és a trend a csökkenés (a trendvonal negatív számmal metszi a függőleges tengelyt), átlagosan $-4,6$ százalékpont. A trendvonal feletti országok esetében a változás az átlaghoz képest pozitív irányú volt (átlagnál kisebb csökkenés, vagy – mint fentebb láthattuk – néhány esetben növekedés), a trendvonal alatt pedig az átlagost meghaladó csökkenés következett be.⁴

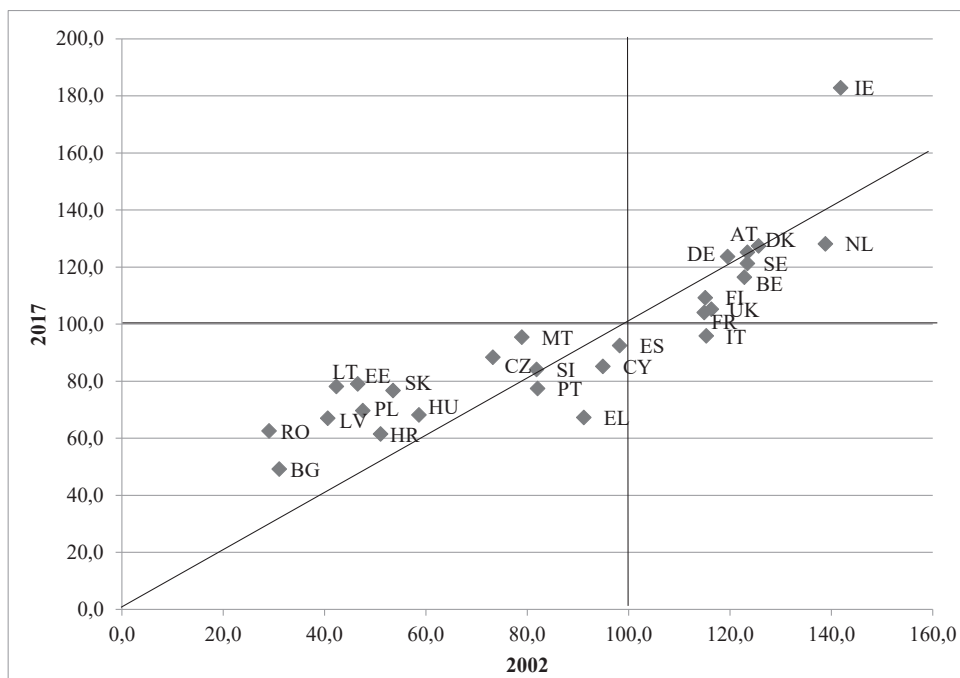
Megjegyezzük, hogy – különösen a 2009-es globális válságot követően – az EU-ba irányuló összesített export arányának csökkenését részben magyarázza, hogy a világgazdaság hamar talpra állt, és a növekedés centrumai immáron Európán kívül találhatóak, így az európai gyártók is új piacokat találnak maguknak. Ez egyes nézetek szerint (például: Vihriälä–Wolff, 2013; Gros–Alcidi, 2013) pozitív fejlemény, hiszen az európai vállalatok globális sikerességét mutatja – ami kétségtelenül igaz. Másrészt viszont ugyanennek az éremnek a másik oldala, hogy ez az arányeltolódás növeli az EU függőségét az új piacokon bekövetkező fejleményektől (például a gazdaság lassulása Kínában), így egyúttal fokozza az EU sérülékenységét.

Nagyon más képet kapunk, ha az EU-tagállamok egy főre jutó (vásárlóerő-paritáson mért, tehát az általános árszínvonal-különbségeket kiszűrő) GDP-adatait vesszük

⁴ Az EU-s adat azért kerülhetett a trendvonal felé, mert a relatív kereskedelmi volumeneket a felhasznált adatok nem veszik figyelembe.

figyelembe (3. ábra). Az integráció sikertelenségének – és a várakozások illúzióvá foszlásának – tekinthetjük, hogy a keleti új tagállamok felzárkózása nem a prognózisok szerint alakult – ami ezen országokban kikezdte, vagy legalábbis megingatta az európai integráció társadalmi támogatottságát (Farkas–Máté–Tóth 2018). Másrészről az EU-tagság által realizálható előnyök, a szabad mozgástól az EU-támogatásokig bezárólag pedig erősítette, vagyis a mérleg mindkét serpenyőjében találhatunk tényezőket.

3. ábra

Az EU-28 országok egy főre jutó GDP-je, vásárlóerő-paritáson, %, EU-28=100, 2002 és 2017*

*Luxemburg [236,5%; 253%] nélkül

Forrás: Eurostat adatai [nama_10_pc] alapján saját szerkesztés

Érdekes az EU-tagállamokat az adatok szintjén tüzetesebben is megvizsgálni, sok mondanivaló leolvasható az egy főre jutó GDP-t két időpont szerint egyidejűleg mutató ábráról (3. ábra). A jobb szemléltetés érdekében behúztuk az átlót: amely országok az átló alatt vannak, ott az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson az EU-átlaghoz képest alacsonyabb 2017-ben, mint 2002-ben volt. Itt gyakorlatilag az euróövezet déli periferiáját találjuk, valamint Belgiumot, Hollandiát és Franciaországot, az Egyesült Királyságot, illetve az északi országok közül Finnországot, amely az elmúlt években – az euróövezet válságához képest időben némileg eltolódva – a maga válságát élte meg, és amelyből 2016-tól kezdődően jön kifelé. (European Commission, 2018a) Az ábrán kiolvasható az EU-átlag is (2002: függőleges, 2017: vízszintes vonal 100%-nál), így jól látható, hogy bár az új tagállamok mindegyike javított relatív pozícióján a jelzett időszakban (mindnyájan

az átló felett vannak), egyikőjük sem érte el az EU-átlagot 2017-re sem. A posztoszocialista országok közül ehhez legközelebb Csehország áll (88,4%), a legdinamikusabb fejlődést Litvánia (37,4%-ról 78,2%-ra), Észtország (37,6%-ról 79,1%-ra), Lettország (35,4%-ról 67,1%-ra) és Románia (26%-ról 62,6%-ra) nyújtották, az EU-tagállamok összességét tekintve pedig Írország (133,4%-ról 182,9%-ra, ennek ellentmondásos okairól lásd: OECD, 2016). Magyarország mind ez idő alatt az EU-átlag 52,5%-ról (2002) 68,2%-ára (2017) mozdult el, amely teljesítmény a posztoszocialista országok körében a legszerényebbek közé tartozik (egyedül a 2013-ban csatlakozott Horvátország pozíciója javult ennél enyhén kisebb mértékben, illetve Szlovénia helyzete a két időpontot összevetve alig változott). Még ha van is az új tagállamok összességét tekintve előrelépés (és, jegyezzük meg, itt értelemszerűen az EU-átlag is egy mozgó viszonyítási alap), meg kell jegyeznünk, hogy a relatív GDP-bővülés nagy részét ezen országok még a válságot megelőzően halmozták fel (Pelle 2017). A 2017-es adatokat tekintve (3. ábra, függőleges tengely) a régi tagállamok közül Görögország és Portugália lefokozódott a periférikus csoportba, Spanyolország és Olaszország pedig a két csoport határán helyezkedik el, EU-átlag alatti értékekkel. A legnagyobb pozícióromlást Olaszország (119,4%-ról 95,9%-ra) és Görögország (86,2%-ról 67,3%-ra) szenvedte el. Néhány ország, különösen Spanyolország és Szlovénia egyfajta ívet járt be a referencia-időszakban: a kezdeti állapothoz képest (Spanyolország 95,2%, Szlovénia 50,1% 2002-ben) a válságig javultak pozícióik (Spanyolország a csúcstól 2007-ben érte el 103%-kal, Szlovénia 2008-ban 87%-kal), majd a válság fokozatosan kikezdte EU-beli helyzetüket (a mélypont 2013-ban volt: Spanyolországban 89,4%, Szlovéniában 81,6%), amit egy visszakapaszkodás követett (Spanyolországban 92,5%, Szlovéniában 84,2% 2017-ben).⁵

Az alábbiakban áttekintjük azokat a folyamatokat, amelyeket a válság indukált az EU-ban és specifikusan annak egyes országaiban vagy országcsoportjaiban.

A válság hatása az EU-ra, különösen az euróövezet déli periferiájára

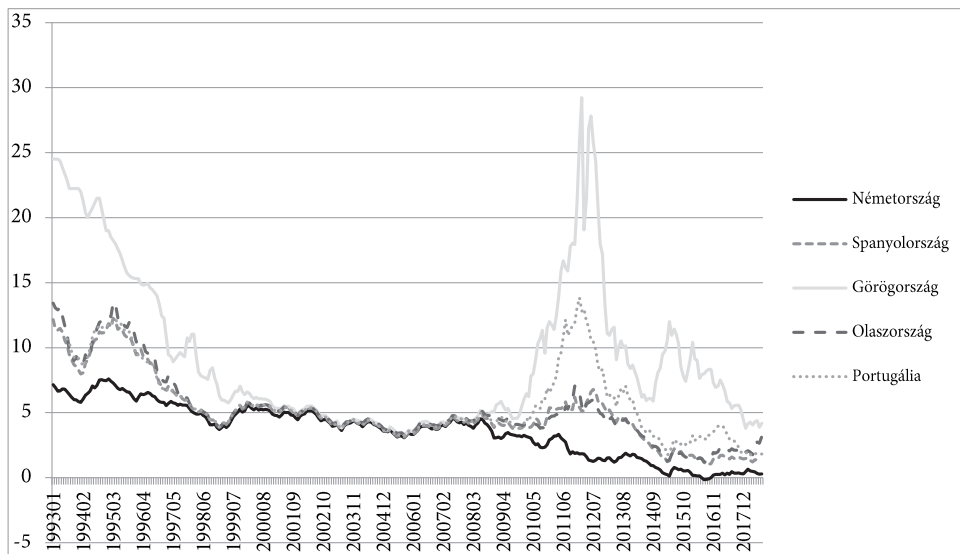
Az euró 1999-es bevezetése az európai gazdasági integráció egyik, ha nem az eddigi legfontosabb mérföldköve volt. Abban az időben (Noyer, 1999), de még tíz évvel később is (Trichet, 2009) sikertörténetként tekintettek rá – joggal. Valójában a 2000-es évek eleji kedvező gazdasági klíma hozzájárult az euró sikerességéhez és a monetáris integráció mélyüléséhez. A sikeres euróbevezetés által a valutaövezet előnyei, főként a tranzakciós költségek csökkenése (Horváth–Szalai, 2004) szintén lendületet adtak a bővülésnek. Az EU magtársaságából az eurózóna periferiájára (elsősorban Spanyolországba) irányuló nagy volumenű beruházások az EU egészében további növekedési tényezőként hatottak. E beruházásokat elősegítette az a lefelé irányuló kamatkonvergencia is (4. ábra), amely az euró bevezetését megelőzte – a Delors-terv konvergencia-szakaszában, de különösen az 1995-ös madridi csúcstól követően, amikor is elhatározták a monetáris unió terve 3. szakaszának 1999-es indítását (Lámfalussy et al., 2014; Sinn, 2014). Ennek következtében

⁵ Adatok forrása: Eurostat.

a periféria korábban magas hosszú lejáratú kamatai a nagyon alacsony német kamatokhoz kezdtek dinamikusan konvergálni, a kamatkülönbségek minimálisra csökkentek, miközben a növekedési kilátások az alacsonyabb szintről induló déli periférián (különösen Spanyolországban) magas jövedelmezőséggel kecsegtettek. Az európai pénzüpi piacok fokozatos integrációja a közös pénz bevezetését követően szintén hajtotta a növekedést. (European Central Bank, 2007) A beruházásoknak köszönhetően nagyszámú új munkahely létesült, a magasan képzett, ezáltal nagy hozzáadottérték-teremtő képességű munkaerő számára is, de az alacsonyan képzettek tömeges foglalkoztatása (elsősorban az építőiparban, és elsősorban Spanyolországban) elfedte a képzési rendszerek gyengeségeit is.⁶

4. ábra

Hosszú lejáratú kamatlábak egyes euróövezeti országokban, 1993. január – 2018. augusztus, %

Forrás: EKB adatai; <http://sdw.ecb.europa.eu/browseSelection.do?node=bbn4864>

(A letöltés dátuma: 2018. 09. 25.) alapján saját szerkesztés

⁶ A spanyol példánál maradva: Spanyolországban az 1990-es években 20-22%-os munkanélküliség volt, ami 1996-tól fokozatosan csökkent. A minimumot (8,2%) 2007-ben, a válság előtti utolsó évben sikerült elérni. A válság kitörése után azonban a helyzet nagyon rövid idő alatt nagyon súlyossá vált: 2013-ra történelmi rekordra, 26,3%-ra nőtt a munkanélküliség az országban. Utána újabb csökkenés kezdődött, de a 2017-es ráta még mindig 17,2%-on állt. (Adatok forrása: Eurostat [une_rt_a]). A déli országok fiatalkori munkanélküliségi rátái még magasabbra (40-50%-ra, helyenként a fölé) ugrottak a válság éveiben, azonban mivel a fiatalkori munkanélküliséget a korosztály munkaerőpiaci szempontból aktív állományához viszonyítjuk, célszerűbb a nemrég bevezetett, úgynevezett NEET (*neither in employment nor in education and training*, vagyis sem nem foglalkoztatottak, sem nem tanulók) arányát nézni (Eurostat kód: [lfsi_neet_q]). Ez utóbbi mutatót illetően Spanyolország a válság előtt 12% körül teljesített, ám az ilyen fiatalok aránya is mintegy 20%-ra nőtt a válság első néhány éve alatt, miközben a korai iskolaelhagyók arányának (Eurostat kód: [t2020_40]) korábbi 30% körüli mértékét is csak 2010 után kezdték érdemben, célzott programokkal és intézkedésekkel, nagy energiárfordítással csökkenteni, az Európa 2020 stratégia keretében. A korai iskolaelhagyók rátája Spanyolországban jelenleg (2017-ben) 18,3%, a nemzeti cél 2020-ra 15%.

A déli periféria alacsony kamatkörnyezete, amely a válság kitöréséig megmaradt, másrészt elaltatta az egészséges kockázatterzékelést, és kontraproduktívan hatott a strukturális reformok végrehajtását illetően ezen országokban. A válságot megelőző „olcsó pénz”, amely egyébként a világgazdaság egészét jellemezte, csak még inkább ráerősített ezekre a trendekre. Következésképpen az euróövezet periferiájának gazdaságaiban buborékok alakultak ki, a kockázatok rejtve maradtak, majd a válsággal mind a buborékok kipukkadása, mind a kockázatok felszínre kerülése sokszerűen következett be, és a rendre halogatott reformok fájdalmas szükségessége is könyörtelenül megmutatkozott.

Ugyanebben az időszakban Németország komplex többéves nemzeti programot hajtott végre az ezredfordulóra több okból megromlott versenyképességének helyreállítása érdekében. Az okok között szerepelt a szociális rendszer növekvő terhe a gazdaságra, az újraegyesítés (vártnál lényegesen nagyobb) költségei, az idősödés és a meglehetősen rugalmatlan munkaerőpiac. (Jackson–Sorge, 2012) Tekintve hogy Németország az EU GDP-jének mintegy ötödét adja, az EU exportjának pedig több mint negyedét, nem beszélve az EU egy részének, elsősorban Kelet-Közép-Európának a német gazdaságtól való függéséről (IMF, 2013), Németország gazdaságának állapota meghatározó az EU egésze szempontjából. A 2000-es évek eleji németországi reformok a munkaerőpiaci aktivitás fokozására irányultak, elsősorban a munkanélküliek és az inaktívak reintegrálása révén. A fő eszköz a dereguláció, illetve új, hatékony munkaerőpiaci intézkedések foganatosítása volt, úgymint: a munkavállalás új formáinak bevezetése (*mini-jobs*, *midi-jobs*), munkaerőközpontok felállítása, a vállalkozóvá válás és az új vállalkozások indításának támogatása, önfoglalkoztatás és időskori foglalkoztatás elősegítése, valamint a szakképzés újrászervezése (modulokba). (Schneider–Eichhorst–Zimmermann, 2006) Az intézkedések következtében a foglalkoztatottság szintje (a 20–64 évesek körében) a 2001-es 68,9%-ról 2008-ra (a válság előtti utolsó évre) 74%-ra nőtt, majd a válság alatt folyamatosan tovább bővült, évről évre magasabb arányokat elérve (2017-re 79,2%-ot). Ez gyakorlatilag páratlan az EU-tagállamok körében. Összehasonlításképpen, az EU egészét tekintve a foglalkoztatottsági ráta ugyanezen években 66,9%-on (2001), 70,3%-on (2008), illetve 72,2%-on (2017) állt, a válság idején megjárva közben egy lokális mélypontot (68,4% 2012-ben és 2013-ban).⁷

Tekintve, hogy ugyanazon valutaövezetbe tartoznak, az euróövezet déli periferiája helyzetének romlása különösen a német fejleményekhez viszonyítva súlyos. A versenyképesség – amely mindig relatív fogalom, hiszen a többi „versenyző” viszonylatában értelmezhető csak – egyik legáltalánosabb mutatója a nominális egységnyi munkaerőköltség (*nominal unit labour cost*), amelynek ugyan megvannak a maga korlátai, tudniillik, hogy a termelés költségét nem kizárólag a bérek határozzák meg, hanem az energia- és a nyersanyagárak, illetve további inputok biztosításának költsége (European Commission, 2014), mégsem haszontalan a vizsgálata, hiszen megmutatja, hogyan változik a munkaerőköltség (a bér) a termelékenységhez képest, gyorsabban nő-e – ha igen, az első közelítésben versenyképesség-romlásként értelmezhető. Az idővonalon elhelyezett adatok (5. ábra) magukért beszélnek: miközben Németország versenyképessége helyreállításán dolgozott, és mesterségesen (értsd: intézkedésekkel) alacsonyan

⁷ Adatok forrása: Eurostat [lfsi_emp_a].

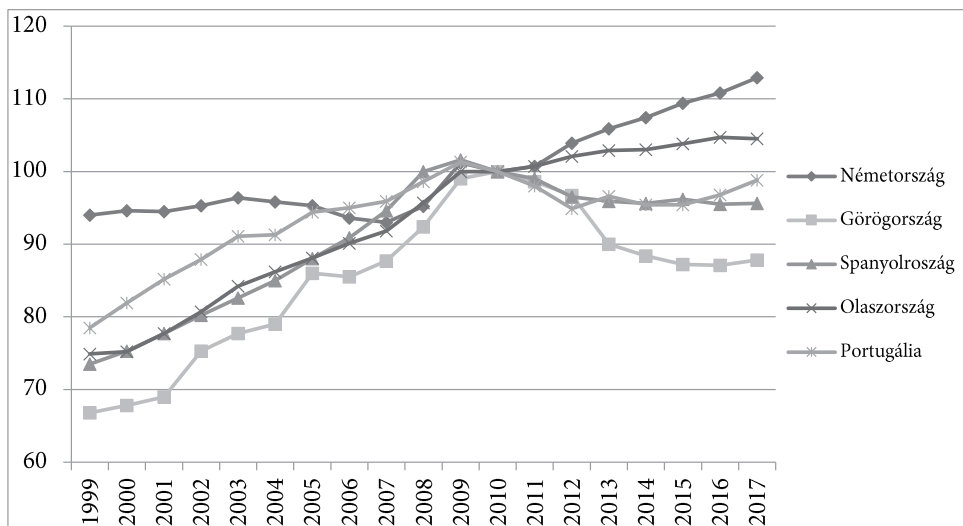

tartotta a munkaerőköltséget, az euróövezet déli periferiáján ugyanezen mutató soha nem látott mértékű növekedésen ment keresztül az euró bevezetése (1999) és a válság kitörése, vagyis inkább kibontakozása, elterjedése, elmélyülése (2009) között, részben a fent ismertetett beruházási *boom* következményeként. Ezt követően, a válság kezelése során, különösen annak második, megszorításokra épülő szakaszában (2010 után) a válságállamokban a munkaerőköltség kiigazítására volt szükség, és az országos adatok Olaszország kivételével mostanáig nem érték el a 2010-es szintet. Olaszország nem kapott nemzetközi pénzügyi segítséget, mivel a *too-big-to-fail* kategóriájába tartozott,⁸ így ott más megoldásokhoz kellett folyamodni (Berlusconi leváltása, a Monti-féle szakértői kormány felállítása 2011 végén, majd tulajdonképpen állandósult politikai válságba torkolló, a végtelenségig húzódó válságkezelés, valódi és tartós eredmények nélkül). A minden esetben feltételekhez kötött (*conditionality*) külső segítségnyújtás hiánya látszik a többi déli perifériaországhoz képest moderáltabb válság utáni olasz munkaerőköltség-trenden is, amely nem indult csökkenésnek, csak a korábbi időszakhoz képest lelassult. Így a nemzetközi pénzügyi segítségnyújtás feltételeként kívülről érkező kiigazítási kényszer hiánya valójában elnyújtotta az olaszországi válságot, amely tehát még mindig tart, ennél fogva az ország talán az utolsó komoly válsággócot jelenti Európa számára a globális válság után, könnyen lehet, sokkal inkább, mint a Brexit. (Darvas, 2018) Konkrétan 2018. október 23-án először fordult elő az európai gazdasági kormányzás történetében, hogy az Európai Bizottság visszautasít egy tagállami költségvetést – ez Olaszország vonatkozásában következett be. (European Commission, 2018b)

Valójában az, hogy Németország kemény reformokat végrehajtva érkezett a válságba, miközben a periféria ezalatt buborékokat „fejlesztett” és reformokat halogatott, miközben élvezte az euró nyújtotta biztonságot (ami végső soron az alacsony kamatokban nyilvánult meg), még tovább súlyosbította az utóbbi térséghez tartozó országok válságát 2010-től kezdődően.

⁸ Az olasz államadósság külső pénzügyi segítségnyújtással nem volt kezelhető, hiszen volumene többszörösen meghaladta a pénzügyi segélyalapok révén rendelkezésre álló teljes keretet.

5. ábra

Nominális egységnyi munkaerőköltség egyes euróövezeti országokban, %, 2010=100, 1999–2017

Forrás: Eurostat adatai [tipslm20] alapján saját szerkesztés

A válság egyúttal felszínre hozta az euróövezet összes tökéletlenségét, az euróépítmény befejezetlenségét (Bánfi, 2018), ami a kamatkülönbségek ismételt megugrásához vezetett (lásd: 4. ábra 2009-től kezdődően). A finanszírozás megdrágulása még tovább nehezítette a déli válságállamok helyzetét és gyakorlatilag eltüntette fiskális válságkezelési mozgásterüket. Lévéen az euróövezet tagjai, ezen országok a valutaleértékelés módszeréhez nem folyamodhattak. Így maradt a belső leértékelés, elsősorban a bérköltségek leszorítása révén. A megszorítások azonban egy lefelé spirálba taszították ezen országokat: a bérköltség csökkenése révén csökkent a belső kereslet, a gazdaság paralizálódása miatt csökkentek az adóbevételek, ami újabb és újabb csapásokat mért a fiskális válságkezelésre. (Blyth, 2013) Az euróövezet déli periferiája egyfajta lefelé konvergenciába került (Ben-David, 1994), kollektíve folyamatosan távolodva az EU magtársától. Másrésztől a helyzet tarthatatlan volt, valamit tenni kellett, és a hitelezők szempontjait is meg lehet érteni. A válságállamok, különösen Görögország, tehát rövid úton kényszerpályára kerültek.

Az eurózóna déli periferiájának válságáról és annak (félre)kezeléséről könyvtárnyi irodalom született,⁹ miközben kevesebb figyelem irányult arra, hogy a keleti bővítéssel EU-tagga és részben eurózónataggá váló új tagállamok – sokszor meglehetősen fájdalmas reformokat végrehajtva magukon – lényegesen gyorsabban és sikeresebben kijöttek

⁹ Jelentős átfogó munkáknak tekinthetjük Sinn (2014), Pisani-Ferry (2014), Baldwin–Giavazzi (2015), illetve Celi et al. (2018) munkáját. Magyar nyelven a belső különbségekből fakadó kockázatokat és kiszolgáltatottságot elemzi Palánkai (2012), Andor (2013), illetve legújabban Boros (2017).

a válságból. (Farkas–Voszka–Mező, 2012, Farkas, 2017) Hasonlóképpen, exportjuk is egy-két év alatt helyreállt, és a válság utáni növekedésük fontos forrásává vált. (Éltető, 2014)

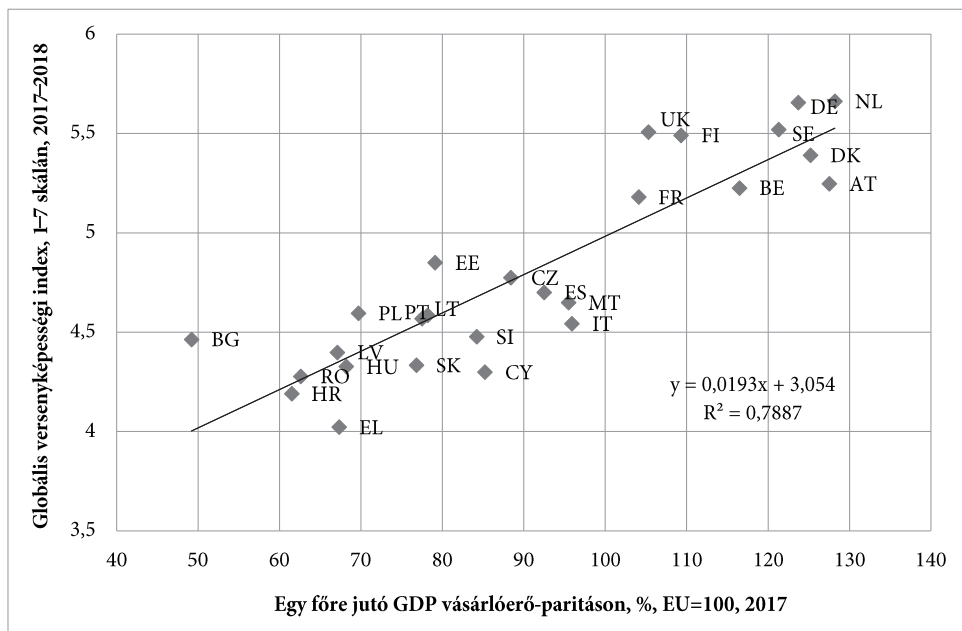
Ha az EU és az euróövezet egészét nézzük, a válságkezelés sikeresnek tekinthető abból a szempontból, hogy az euró mindvégig stabil valuta maradt (ahelyett hogy az övezet szétesett volna, ahogy ez bizonyos pillanatokban kinézett [Allen–Carletti–Corsetti, 2011]), és a legtöbb EU-tagállamban visszatért a gazdasági növekedés, még ha relatíve szerény ütemben is, a korábbi időszakokhoz hasonlítva. Ugyanakkor az EU bizonyos törésvonalakkal jött ki a válságból, amelyek jelentkezők a versenyképességben, valamint az ezzel összefüggésben álló társadalmi mutatókban, illetve közpénzügyi pozíciókban. E dimenziók a hosszú távú kilátások szempontjából lényegesegek, ezért az alábbiakban áttekintjük e versenyképességi szakadék mibenlétét és jellemzőit.

Az EU-n belüli versenyképességi szakadék a keleti bővítés és a válság után

A versenyképesség indikátorai közül fentebb már segítségül hívtuk a nominális egy-ségnyi munkaerőköltséget. Perspektívánkat most szélesítjük, és egy átfogóbb, modernebb mutatót veszünk figyelembe: a Világgazdasági Fórum Globális versenyképességi indexét, amely egy 114 *soft* és *hard* mutatóból évente súlyozottan összeállított kompozit index, mély közgazdasági elméleti (Sala-i-Martin, 2010) és komplex módszertani háttérrel. (WEF, 2017a) A végső pontszám minden országra vonatkozóan az 1–7 skálán helyezkedik el, ahol 7 az elméleti maximum.

A versenyképesség elsősorban az érték- és így a jövedelemteremtés szempontjából fontos. Az európai országok esetében a jövedelemteremtés pedig különösen lényeges, hiszen az európai társadalmi-gazdasági modell nagyarányú közfinanszírozott társadalmi kiadásokkal működik: oktatás, egészségügy, szociális kiadások. A globális versenyképességi index szoros összefüggést mutat a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP-vel (6. ábra), az EU-tagállamok vonatkozásában a lineáris regresszióhoz tartozó R^2 nagyon magas. Másképpen és nagyon egyszerűen fogalmazva: a gazdag országok jellemzően versenyképesebbek is. Az ábrán ugyanakkor ennél sokkal több látható: egyértelműen mutatja az EU centrum-periféria megosztottságát, ahol a centrumba az északi és nyugati országok tartoznak, a periférián pedig vegyülnek az euróövezet déli országai és az új tagállamok.

6. ábra

Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson (% , EU=100, 2017) és Globális versenyképességi index (1–7 skálán, 2017–2018)*

*Luxemburg [253,0; 5,23] és Írország [182,9; 5,16] nélkül

Forrás: Eurostat [nama_10_pc] és WEF (2017b) adatai alapján saját szerkesztés

Az EU-n belüli versenyképességi megosztottságnak azonban minőségi vetülete is van. A fejlett magtárság országait strukturális versenyképesség jellemzi: fejlett (sokszor az elérhető legfejlettebb) technológián és jó minőségű humántőkén alapulva és kifinomult szervezettség mellett olyan magas hozzáadottérték-tartalmú termékeket és szolgáltatásokat nyújtanak hazai, európai és globális piacaikon, amelyek utánozhatatlanságuk okán versenyképesek, jellemzően magas árak ellenére is. Az így realizált relatíve magas jövedelem aztán további magas színvonalú technológia kifejlesztésébe, adaptálásába és megvásárlásába, illetve a szintén színvonalas humántőke újratermelésébe és további fejlesztésébe-bővítésébe fektethető. Ezzel szemben a keleti és a déli periféria költségversenyképességgel rendelkezik, amikor is a termékek és szolgáltatások az árak révén „kelendőek” a piacon. Az új tagállamok a tranzíció örökségeként tartanak itt jelenleg, a déliek pedig különösen a fent említett válságkezelési célú kiigazítások során kerültek ilyen helyzetbe. A költség-versenyképességhez lényegesen kisebb hozzáadottérték-termelés kapcsolódik, és így a fejlesztési lehetőségek is erősen korlátozottak, vagyis elmondhatjuk: a periféria versenyképességi szempontból is kényszerpályán van.

Amint azt fentebb láthattuk, a válság kíméletlenül felszínre hozta az európai gazdasági és monetáris integráció elégtelenségeit. A válság divergenciát hozott az EU-ban. A probléma tovább súlyosbodik az EU-szintű szolidaritás megroppanásával, hiszen így

nehezebbé válik a különbségek kezelése. Az európai integráció – a gazdasági törvényszerűségeknek megfelelően – az erőseknek kedvez abban az esetben, ha a tagok különböző fejlettségi szinten állnak (ami a realitás): a tényezők (tőke és személyek) szabad áramlása és a verseny ezekért a közösség egésze számára gazdasági hatékonyságot eredményez – amelynek előnyeit azonban azok a gazdasági szereplők, régiók, végső soron országok tudják nagyobb arányban élvezni, amelyek vonzóbbak a mobilis, elérhető termelési tényezők számára. Kaldor (1985) elmélete szerint a kezdetkor kedvezőbb tőke-el látottságú régiók (országok) többet realizálnak a gazdasági integráció hozadékából, amit aztán az idő előrehaladtával kumulálnak, egyre jobban elhúzva fejlettségben az eredetileg elmaradottabbaktól – ez lényegében ugyanannak a jelenségnek egy más megközelítésű megfogalmazása.

Ily módon tehát az EU magtérsege folyamatosan lépked felfelé a versenyképességi létrán, miközben a perifériának már az is küzdelmet okoz, hogy megtartsa meglévő termelési tényezőit, elsősorban humán erőforrását (Hárs, 2016), hiszen a magtérsege vonzereje egyre csak erősödik, relatív értelemben végképp, az EU-n belül pedig szabad tényezőáramlás van. Sarkos megfogalmazásban a magtérsege a periféria küzdelmeiből is profitál, az utóbbiból az előbbibe érkező humán erőforrás és tőke formájában.¹⁰ Ezen folyamatok negatív társadalmi és politikai hatásait egyértelműen tetten érhetjük a periféria országaiban. Azonban, ha a különbségek elviselhetetlen mértékűre nőnek, egy idő után már az EU integritását és így magát az európai integrációt veszélyeztetik.

Megemlítjük – ahogy a kapcsolódó EU-s diskurzusok is rendre megteszik ezt ezen a ponton (lásd például: Európai Unió, 2017) –, hogy az EU kohéziós támogatásokat nyújt a kevésbé fejlett régiók felzárkóztatására. Azonban egyrészt ezek a támogatások az EU össz-GDP-jének kevesebb mint 0,4%-át teszik ki,¹¹ ami – még ha nem is vesszük figyelembe a támogatások bürokráciájának költségeit és felhasználásának visszasságait – egészen biztosan nem elegendő a kompenzációra. Jelen tanulmánynak nem célja a kohéziós eszközök sikerességének értékelése, de ha a fent bemutatott adatokra visszautalunk, láthatjuk, hogy a kohéziós politika hatása korlátos, a tényleges EU-beli kohézió nem valósult meg mindezekig, és – legfőképpen – a kohéziós politikából származó előnyök egyszerűen nem állnak arányban a belső egyenlőtlenség okozta kihívással, és így nem tudják ellentételezni a centrum-periféria megosztottságból eredő hatásokat. Optimális felhasználás esetén sem. Következésképpen más eszközökhöz kell fordulni. A megoldás megtalálása intellektuális szempontból is kihívás.

¹⁰ Bár a tőke sokkal nagyobb arányban képződik a magtérsegeben, azt is a periféria veszteségének tekinthetjük, hogy nincs már a centrum felől a periféria felé irányuló tőkeáramlás, mint az euróövezet első tíz évében.

¹¹ Az EU költségvetése az EU GDP-jének mintegy 1%-a, a kohéziós költségvetésének mintegy 40%-a. További részletek: http://ec.europa.eu/budget/figures/interactive/index_en.cfm (A letöltés dátuma: 2018. 09. 28.)

Szakpolitikai ajánlás: szofisztikált differenciált integráció a szolidaritás biztosításával

A differenciált integráció kifejezése nem új keletű az EU-terminológiában, ám értelmezésének számos változata létezik (Schimmelfennig–Leuffen–Rittberger, 2012, 2015; Holzinger–Schimmelfennig, 2012; Schmidt, 2015; magyar nyelven legutóbb Martonyi, 2018). Leginkább abban különbözik a többsebességes Európa elképzelésétől, hogy míg a differenciált integráció elismeri a tagállamok különböző variációi által indított megerősített együttműködések és más – akár informális – konstellációkat, addig a többsebességes Európa fogalma mögött az a gondolat húzódik meg, hogy minden tagállam egy irányba halad, csak éppen különböző sebességgel, és az elől haladó magországok mutatják ezt az egyetlen közös utat a többieknek. (Koller, 2012) Nem nehéz belátni, hogy amennyiben a periféria leszakadását nem sikerül megállítani, és nem valósul meg a konvergencia az EU-ban, úgy a többsebességes Európa valójában egy széttartó konstrukció (amelynek vége a dezintegráció), azaz nem alkalmas az integráció megőrzésére.

Ehhez képest nem egyértelmű, hogy az EU vezetői számára világos-e a két fogalom közötti distinkció. 2017. március 1-jén adták ki a (Brexit utáni) EU27 jövőjéről szóló fehér könyvet. (Európai Bizottság, 2017) Ebben az öt felvázolt forgatókönyv közül a harmadik elnevezése: „aki többet akar, többet tesz”, rövid magyarázata: „az Európai Unió lehetővé teszi az arra kész országok számára, hogy meghatározott területeken több eredményt érjenek el” (Európai Bizottság, 2017: 20), és a folytatás is egyértelműen a differenciált integrációra vonatkozik. Ugyanebben a hónapban az EU vezetői összegyűltek Rómában, hogy megünnepeljék a Római Szerződés aláírásának 60. évfordulóját (március 25.), ahol is megfogalmazták az úgynevezett Római Nyilatkozatot, amely szerint „[k]özösen fogunk fellépni, ha kell, különböző sebességgel és mélységben, ám közös irányt tartva, ahogy azt a múltban is tettük”. (Európai Unió, 2017)

Ha már a differenciált integrációnak az EU integritását megőrző változatát keressük, tegyük fel a kérdést: mire van a perifériának ténylegesen szüksége? Szemlátomást nem támogatásokra (és, bár lehetne vitatkozni arról, hogy nagyságrendekkel több támogatás hogyan hatnak rájuk, mivel ennek semmi politikai realitása, az elképzelést nyugodtan elvethetjük). Az EU keleti irányú bővítésének lehetőségét tárgyaló 1993. júniusi Európai Tanács az úgynevezett koppenhágai kritériumokban megfogalmazott egy olyan kitélet, amely a csatlakozási folyamatban utána nem kapott nagy figyelmet: egy országnak az EU tagjaként „képesnek kell lennie arra, hogy megbirkózzon az EU-beli versenyből fakadó nyomással és a piaci erőkkel”.¹² Tehát talán ezt a bizonyos képességet kellene (ki)fejleszteni az ennek (részben, valamennyire) híján lévő perifériális államokban, erre kellene képesé tenni őket (újra). Mit jelent a „képesé tenni” ebben a kontextusban? Az intézményépítés – ami a kelet-közép-európai csatlakozási folyamatban még a támogatási eszközök között szerepelt (Csaba, 2006) – elsődleges fontosságú. Hasonlóképpen biztosítani kell a tőke és a humán erőforrás számára a vonzerőt (utóbbi

¹² Eredeti angol szöveg: „Membership requires that the candidate country has achieved [...] the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the Union.” Forrás: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-93-3_en.htm (A letöltés dátuma: 2018. 09. 28.)

számára a megtartóerőt is). Ehhez azonban le kell menni az országos-regionális-helyi szintekre, és ott, például részvételi projektek révén (Gébert et al., 2016) fejleszteni ezt a „nyomással” és „erőssel” való megbirkózási képességet. Bár az EU-támogatások nagy részét projektalapon használják fel, az EU működése mindeközéig mégis igen távol állt ettől a szemlélettől. Ilyen módon közvetlenül érhető el az üzleti környezet fejlesztése, beruházási klíma javítása, oktatás, helyi előnyökre épülő gazdaságfejlesztés, majd a nemzetközi értékteremtési láncokba való minél sikeresebb bekapcsolódás, tudástranszfer. A munka nem úsztható meg, és a szolidaritásnak a feltételek biztosításában kell megnyilvánulnia. Az is egyértelmű továbbá, hogy a 21. században, az automatizáció-robotizáció-digitalizáció korában egészen biztosan új készségek fejlesztése is szükséges, (Agolla, 2018) amelyre az EU-nak jelenleg nincs koherens és megvalósításra váró stratégiája. A Világbank friss, az európai konvergenciával foglalkozó jelentése (Ridao-Cano–Bodewig, 2018) is hangsúlyozza, hogy a 21. századi növekedés technológiavezérelt, az európai gazdasági konvergenciához pedig a lehetőségek és képességek konvergenciáját, és a periféria strukturális modernizálását kell megvalósítani. Az integráció fenntarthatósága szempontjából lényeges továbbá, hogy a Gazdasági és Monetáris Unió kiépítését be kell fejezni. (Bénassy-Quéré–Giavazzi, 2017)

Tekintettel arra, hogy a feladat komplex, és vannak ellenérdekeltjei (tudniillik a jelenlegi status quo hasznélvezői, azaz a tőkével és humán erőforrással jól ellátott és ezek számára vonzó országok, térségek, amelyek nem kis súlyt képeznek az EU-ban: a magországiak az EU gazdaságának 70%-át adják [Pelle, 2017]), a változások keresztülvitele jó vezetői készségeket (*leadership*) és bölcsességet is igényel. Csak remélni tudjuk, hogy az EU-s intézmények vezetői a következő ciklusban birtokában lesznek e készségeknek. Szükség lesz továbbá egy hosszú távra előrettekintő, 21. századi szellemben megfogalmazott vízióra is, amelyet az érintettek – beleértve az EU-polgárokat is – a magukénak éreznek, és ami az integráció kezdetén megvolt – az utóbbi időben azonban nem tudunk illet felmutatni. A víziót pedig „el kell adni” politikai értelemben: az EU és a tagállamok politikusainak, és végső soron a választóknak. Hogy mindnyájan úgy érezzük: ez a mi uniónk.

Felhasznált irodalom

- ADLER Judit et al. (2003): *Az EU-csatlakozás középtávú gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországra*. Budapest, GKI–Kopint-TÁRKI.
- AGOLLA, Joseph Evans (2018): Human Capital in the Smart Manufacturing and Industry 4.0 Revolution. In PETRILLO, Antonella – CIOFFI, Raffaele – FELICE, Fabio De eds.: *Digital Transformation in Smart Manufacturing*. London, Intech. 41–58.
- AIZENMAN, Joshua (2013): The Eurozone Crisis: Muddling through on the way to a more perfect Euro Union?. *Social Sciences*, Vol. 2, No. 4. 221–233.
- ALLEN, Franklin – CARLETTI, Elena – CORSETTI, Giancarlo (2011): *Life in the Eurozone: With or Without Sovereign Default?*. Philadelphia, FIC Press.
- ANDOR László (2014): Válságkezelés az Európai Unióban és a valutaunió reformja. *Közgazdaság*, 8. évf. 3. sz. 5–20.

- BALDWIN, Richard – GIAVAZZI, Francesco eds. (2015): *The Eurozone Crisis – A Consensus View of the Causes and a Few Possible Solutions*. London, CEPR Press.
- BÁNFI Tamás (2018): Az euro (eurozóna) a hibás konstrukció, vagy a tagországok az alkalmatlan tagok?. *Hitelintézési Szemle*, 17. évf. 1. sz. 137–152.
- BARROSO, José Manuel (2012): *Az Unió helyzete, 2012. évi beszéd*. Strasbourg, SPEECH-12-596, 2012. szeptember 12.
- BÉNASSY-QUÉRÉ, Agnès – GIAVAZZI, Francesco (Eds.) (2017): *Europe's Political Spring: Fixing the Eurozone and Beyond*. London, CEPR Press.
- BEN-DAVID, Dan (1994): Convergence Clubs and Diverging Economies. *CEPR Discussion Papers*, No. 922., February. Brussels, Centre for European Policy Research.
- BLYTH, Mark (2013): *Austerity: The History of a Dangerous Idea*. Oxford, Oxford University Press.
- BOROS Eszter (2017): Endogén egyensúlytalanságok egységes valutaövezetekben. *Hitelintézési Szemle*, 16. évf. 2. sz. 86–116.
- CELLI, Giuseppe – GINZBURG, Andrea – GUARASCIO, Dario – SIMONAZZI, Annamaria (2018): *Crisis in the European Monetary Union: A Core-Periphery Perspective*. Abingdon – New York, Routledge.
- CSABA László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- DARVAS Zsolt (2018): *A Brexit hatása az európai integrációs folyamatokra*. Az MTA Világgazdasági Tudományos Tanács 2018. szeptember 20-i ülésére készített tanulmány. Budapest, MTA KRTK VGI.
- DODO, Mahamat K. (2014): Historical Evolution of the Social Dimension of the European Integration: Issues and Future Prospects of the European Social Model. *L'Europe en Formation*, Vol. 2. No. 372. 51–66.
- Európai Bizottság (2017): *Fehér könyv Európa jövőjéről. A 27 tagú EU útja 2015-ig: gondolatok és forgatókönyvek*. Brüsszel, Európai Bizottság.
- ÉLTETŐ Andrea (2014): Foreign Trade Trends in the EU10 Countries. In ÉLTETŐ Andrea szerk.: *Mind the Gap: Integration Experiences of the Ten Central and Eastern European Countries*. Budapest, MTA KRTK VGI. 41–60.
- Európai Unió (2017): *Az én régióm, az én Európám, a mi jövőnk: Hetedik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról*. Luxemburg, Európai Unió.
- Európai Unió (2017): *Római Nyilatkozat. A 27 tagállam, az Európai Tanács, az Európai Parlament és az Európai Bizottság vezetőinek nyilatkozata, 2017. március 25.* Európai Unió.
- European Central Bank (2007): *Financial integration in Europe*. Frankfurt am Main, European Central Bank.
- European Commission (2014): *Helping Firms Grow – European Competitiveness Report 2014*. Commission Staff Working Document, SWD(2014) 6319, Brussels, European Commission.
- European Commission (2018a): *Country Report Finland 2018*. Commission Staff Working Document, SWD(2018) 224, Brussels, European Commission.
- European Commission (2018b): *European Commission requests that Italy presents a revised draft budgetary plan for 2019*. Press release, IP/18/6174, 23 October 2018, Brussels, European Commission.

- FARKAS Beáta – VÁRNAY Ernő (2011): *Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásába*. Szeged, JATEPress.
- FARKAS Beáta – VOSZKA Éva – MEZŐ Júlia szerk. (2012): *Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országaiban*. Szeged, SZTE GTK.
- FARKAS Beáta (2017): *Piacgazdaságok az Európai Unióban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FARKAS, Beáta – MÁTÉ-TÓTH, András (2018): A rift in European integration? Neglected shadows of the Central and Eastern European transformation. In SCHWEIGER, Christian –VISVIZI, Anna eds.: *Central and Eastern Europe in the EU: Challenges and Perspectives under Crisis Conditions*. London – New York, Routledge. 25–43.
- GÉBERT Judit – BAJMÓCY Zoltán – MÁLOVICS György – PATAKI György (2016): Eszközöktől a jóllétig. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben. *Tér és Társadalom*, 30. évf. 2. sz. 23–44.
- GROS, Daniel – ALCIDI, Cinzia (2013): *The Global Economy in 2030: Trends and Strategies for Europe*. Brussels, CEPS.
- HALMAI Péter (2014): *Krizis és növekedés az Európai Unióban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HALMAI Péter (2018): A Brexit lehetséges gazdasági hatásai: Gazdaságtani alapok, módszertani lehetőségek. *Európai Tükör*, 2. sz. 7–32.
- HÁRS Ágnes (2016): Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac: Jelenségek, hatások, lehetőségek. In KOLOSI Tamás – TÓTH István György szerk.: *Társadalmi Ríport 2016*. Budapest, TÁRKI. 243–262.
- HOLZINGER, Katharina – SCHIMMELFENNIG, Frank (2012): Differentiated integration in the European Union: Many concepts, sparse theory, few data. *Journal of European Public Policy*, Vol. 19, No. 2. 292–305.
- HORVÁTH Ágnes – SZALAI Zoltán (2004): Gazdasági és Monetáris Unió. *Műhelytanulmányok*, No. 12. Budapest, Magyar Nemzeti Bank.
- IMF (2013): German – Central European supply chain: Cluster report. *Country Report*, No. 13/263, Washington D. C., International Monetary Fund.
- JACKSON, Gregory – SORGE, Arndt (2012): The trajectory of institutional change in Germany, 1979–2009. *Journal of European Public Policy*, Vol. 19, No. 8. 1146–1167.
- JUNCKER, Jean-Claude (2015): *2015. évi értékelő beszéd az Unió helyzetéről – Az ösztönzés, az egység és a szolidaritás ideje*. Strasbourg, SPEECH-15-5614, 2015. szeptember 9.
- KALDOR, Nicholas (1985): *Economics without Equilibrium*. Armonk – New York, M.E. Sharpe.
- KOLLER, Boglárka (2012): The Takeoff after Lisbon: The Practical and Theoretical Implications of Differentiated Integration in the EU. *World Political Science Review*, Vol. 8, No. 1. Art. 2.
- KORNAI János (1992): A poszt szocialista átmenet és az állam: Gondolatok fiskális problémákról. *Közgazdasági Szemle*, 39. évf. 6. sz. 489–512.
- KORNAI János (1993): Transzformációs visszaesés: Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 7-8. sz. 569–599.
- KORNAI, János (2006): The great transformation of Central Eastern Europe: Success and disappointment. *Economics of Transition*, Vol. 14, No. 2, 207–244.

- KRIESI, Hanspeter – PAPPAS, Takis S. eds. (2015): *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester, UK, ECPR Press.
- LÁMFALUSSY Sándor – LAMFALUSSY, Christophe – MAES, Ivo – PÉTERS, Sabine (2014): *Az euró bölcse*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány.
- MARTONYI János (2018): Differenciáció vagy dezintegráció: Megújítva megőrizni. *Európai Tükör*, 1. sz. 95–108.
- MELLÁR Tamás (2001): Mikor éri el a magyar gazdaság fejlettsége az Európai Unió átlagát? *Közgazdasági Szemle*, 48. évf. 12. sz. 995–1008.
- NICOLI, Francesco (2017): Hard-Line Euroscepticism and the Eurocrisis: Evidence from a Panel Study of 108 Elections Across Europe. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 55, No. 2, 312–331.
- NOYER, Christian (1999): *The short past and long future of the euro*. A London School of Economics and Political Science-ben elhangzott beszéd, 1999. december 6. www.ecb.europa.eu/press/key/date/1999/html/sp991206.en.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 25.)
- OECD (2016): *Irish GDP up by 26,3% in 2015?* Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development.
- PALÁNKAI Tibor (2012): Megmenthető-e az euróövezet?. *Köz-Gazdaság*, 7. évf, 1. sz. 15–36.
- PELLE, Anita (2017): The intra-EU migration challenge in the light of Kaldor's legacy. *Acta Oeconomica*, Vol. 67, No. 1. 175–196.
- PIRRO, Andrea L. P. – TAGGART, Paul (2018): The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: A framework for analysis. *Politics*, Vol. 38, No. 3. 253–262.
- PISANI-FERRY, Jean (2014): *The Euro Crisis and its Aftermath*. Oxford, Oxford University Press.
- PODKAMINER, Leon (2016): Economic disintegration of the European Union: Not unavoidable, but probable. *Acta Oeconomica*, Vol. 66, No. 1. 49–60.
- POLYAKOVA, Alina – FLIGSTEIN, Neil (2016): Is European integration causing Europe to become more nationalist? Evidence from the 2007–9 financial crisis. *Journal of European Public Policy*, Vol. 23, No. 1. 60–83.
- RIDAO-CANO, Cristobal – BODEWIG, Christian (2018): *Growing United: Upgrading Europe's Convergence Machine*. Washington D. C., World Bank Report on the European Union, The World Bank.
- SALA-I-MARTIN, Xavier (2010): The Economics behind the World Economic Forum's Global Competitiveness Index. In GRAUWE, Paul De ed.: *Dimensions of Competitiveness*. Cambridge, MA – London, UK, The MIT Press, 1–18.
- SCHIMMELFENNIG, Frank – LEUFFEN, Dirk – RITTBERGER, Berthold (2012): *Differentiated Integration: Explaining Variation in the European Union*. London, Palgrave Macmillan.
- SCHIMMELFENNIG, Frank – LEUFFEN, Dirk – RITTBERGER, Berthold (2015): The European Union as a system of differentiated integration: Interdependence, politicization and differentiation. *Journal of European Public Policy*, Vol. 22, No. 6. 764–782.

- SCHMIDT, Vivien A. (2015): Changing the policies, politics, and processes of the Eurozone in crisis: Will this time be different?. In Natali, D. – Vanhercke, B. eds.: *Social policy in the European Union: state of play 2015*. ETUI, Brussels, 33–64.
- SCHNEIDER, Hilmar – EICHHORST, Werner – ZIMMERMANN, Klaus F. (2006): *Konzentration statt Verzettelung: Die deutsche Arbeitsmarktpolitik am Scheideweg*. Discussion Paper No. 578, Berlin, DIW.
- SCHUMAN, Robert (1950): *Nyilatkozás*. 1950. május 9. https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_hu (A letöltés dátuma: 2018. 10. 25.)
- SERRICCHIO, Fabio – TSAKATIKA, Myrto – QUAGLIA, Lucia (2013): Euroscepticism and the Global Financial Crisis. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, No. 1. 51–64.
- SINN, Hans-Werner (2014): *The Euro Trap: On Bursting Bubbles, Budgets, and Beliefs*. Oxford, Oxford University Press.
- STAVRAKAKIS, Yannis – KATSAMBEKIS, Giorgos (2014): Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 19, No. 2. 119–142.
- TRICHET, Jean-Claude (2009): *The euro@10: achievements and responsibilities*. Az Európai Parlamentben az euró 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen elhangzott beszéd, Strasbourg, 2009. január 13. www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp090113.en.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 25.)
- VASILOPOULOU, Sofia (2018): The party politics of Euroscepticism in times of crisis: The case of Greece. *Politics*, Vol. 38, No. 3. 311–326.
- VIHRIÄLÄ, Erkki – WOLFF, Guntram (2013): Manufacturing as a source of growth for southern Europe: opportunities and obstacles. In VEUGELERS, Reinhilde ed.: *Manufacturing Europe's Future Growth*. Brussels, Bruegel. 48–72.
- WEF (2017a): Methodology and Computation of the Global Competitiveness Index 2017–2018. In WEF: *Global Competitiveness Report 2017–2018*. Appendix A, Geneva, World Economic Forum. 317–324.
- WEF (2017b): *Global Competitiveness Index Dataset 2007–2017*. Geneva, World Economic Forum.

